

DIOKLECIJANOVA PALAČA - REINTERPRETACIJA IZVORNE NAMJENE I ARHITEKTURE

Iako je Dioklecijanova palača u Splitu odavno predmet znanstvenog proučavanja, osim poznatog naručioca i okvirnog vremena njezine gradnje – krajem III i početkom IV stoljeća – još uvijek nije postignuto suglasje o nekim osnovnim elementima, od definicije te arhitekture i njezine prvobitne namjene do pouzdane rekonstrukcije izvornog izgleda cjeline i dijelova. Ni njezin izvorni arhitektonski projekt nije do sada temeljito proučen.

Do nedavno je bilo uobičajeno Dioklecijanovu palaču opisivati kao kombinaciju utvrđenog vojničkog logora i carske ladanjske vile izgrađene u idiličnom, gotovo nenastanjenom pejzažu.¹

Pri tome su se neke anomalije ove neuobičajene arhitekture pokušavale protumačiti na različite načine, a ponekad se preko očiglednih proturječnosti šutke prelazilo. Tako je, na primjer, južno pročelje potpuno neutvrđeno, za razliku od pročelja na ostale tri, kopnene strane, gdje su ulazi osigurani *propugnaculima*, obrambenim dvorištima s dvostrukim vratima, flankirani poligonalnim kulama, a između njih i ugaonih kula postavljene su dodatne pravokutne kule. Ta je anomalija tumačena time što je južno pročelje bilo izgrađeno u moru pa nije bilo potrebe za obranom s te strane.

Međutim, preostao je čitav niz kontradiktornosti koje su ostale nerazjašnjene: obrambene kule imaju ulaze na vanjskoj strani u razini prizemlja; arkade na obodnim zidovima s kopnene strane su postavljene prenisko, a njihovi otvori su preširoki da bi mogli poslužiti za obranu; sam položaj Palače na najnižoj točki morske uvale, okruženoj brežuljkastim terenom sasvim je nepodesan za obranu.

Prigodom nedavnih arheoloških istraživanja u sklopu uređenja Rive – šetnice u gradskoj luci – pronađen je čitav niz dokaza da Palača s južne strane nije bila oplakivana morem, već su se ispred pročelja nalazila lučka postrojenja.

¹ F. Bulić / Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927, 112; G. Novak, *Povijest Splita*, Split 1957, 36; J. Marasović / T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968, 12-13.

Sl. 1. Splitska Riva. Zid deo 2m i platforma od rimskog betona u luci pred Dioklecijanovom palačom. Arheološka istraživanja 2006-2007. godine.

Fig. 1. Split waterfront. A wall 2m thick and a platform made of Roman concrete in the port in front of Diocletian's Palace. Archeological researches 2006-2007.

Dugačak zid debljine dva metra pružao se paralelno s pročeljem, a između njega i mora bila je izgrađena široka platforma od rimskog betona (*opus caementitium*) (sl. 1).²

Sasvim je nelogično da je od čitavog sklopa samo njegova južna četvrtina služila kao carska rezidencija, dok je dvostruko veća površina sjeverne polovice zdanja sadržavala prostore za carsku gardu i poslugu, kako je to većina autora do sada tumačila.³

Ne samo da je carski stan relativno skučenih dimenzija, nego je i sasvim introvertiran, što je u potpunom kontrastu u odnosu na uobičajenu dispoziciju rimskih carskih i velikaških vila koje su mahom imale razvedeni tlocrt i bile otvorene prema okolnom prostoru, bez obzira jesu li se nalazile u pejzažu ili u gradskom kontekstu.⁴ Splitska carska rezidencija nema znatnijih otvora prema

² Z. Alajbeg / V. Delonga, *Arheološka istraživanja na splitskoj Rivi 2006. – 2007. godine* (katalog izložbe), Split 2007.

³ E. Hébrard / J. Zeiller, *Spalato. Le Palais de Dioclétien*, Pariz 1912, 58, 60; F. Bulić / Lj. Karaman, *nav. djelo*, 57; G. Novak, *nav. djelo*, 31; J. Marasović / T. Marasović, *nav. djelo*, 14; N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005, 50.

⁴ O rimskim carskim palačama vidi niz članaka u tematskom broju: *Rome et ses palais*, Dossiers d'Archéologie 336/nov.-déc. 2009; U. Wulf-Rheidt, *Die Entwicklung der Residenz der römischen Kaiser auf dem Palatin vom aristokratischen Wohnhaus zum Palast*, in: G. von Bülow / H. Zabehlicky (ur.), *Bruckneudorf und Gamzigrad – Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum*. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008. Bonn 2011, str. 1-18. O tetarhijskim carskim rezidencijama vidi: W. Kuhoff, *Das tetrarchische Herrschaftssystem und seine Darstellung in der Architektur: Herrscherresidenzen und Altersruhesitze als Ausdruck kaiserlicher Regierung und Repräsentation*, in: N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetarhija i Dioklecijanova palača – o 1700. obljetnici postojanja*. Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split 2009, str. 95–116; U. Wulf-Rheidt, *Residieren in Rom oder in der Provinz?* in: U. Brandl / M. Vasić (ur.), *Roms Erbe auf dem Balkan*, Mainz 2007, str. 59-79. O rezidencijama abdiciranih tetarha vidi: J. Valeva, *Rezidenciite na abdikiralite tetarshi*, Niš i Vizantija, osmi naučni skup, zbornik radova VIII, Niš 2010, str. 99-110. O kasnoantičkim palačama i vilama u Maloj Aziji vidi: G. Koch, *Paläste*

Sl. 2. Zid starije građevine ispod istočne kolonade na Peristilu pronađen u istraživanjima 1956-1961. godine. Fototeka Urbanističkog zavoda za Dalmaciju.

Fig. 2. A wall of an earlier building under the eastern colonnade on Peristyle discovered in excavations in 1956-1961. Photo archive of the Urban Planning Institute for Dalmatia.

vani, osim arkade na južnom pročelju kroz koju se pruža pogled na more, ali koja pripada samo hodniku, takozvanom kriptoportiku, koji služi za komunikaciju između pojedinih stambenih i reprezentativnih prostorija, čiji su prozori bili postavljeni visoko i okrenuti prema unutrašnjim dvorištima i svjetlarnicima. Umjesto ladanjskog ugođaja vile okrenute suncu i širokim pogledima na predivnu prirodnu okolicu, stan namijenjen za ugodan boravak penzioniranog i bolesnog cara koji je navodno bolovao i od reumatizma, djeluje prilično hladno i klaustrofobično.

Podatak iz *Notitia dignitatum*, dokumenta iz petog stoljeća, prema kojemu se u Dioklecijanovoj palači nalazila carska radionica za izradu sukna – *gynaeceum iovense aspalatho*, do sada se tumačio tako da se u sjevernu polovicu palače tek nakon careve smrti uselila takva „industrijska“ funkcija.⁵ Takvo je

und Villen der Spätantike in Kleinasien. Ein Überblick, in: N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača – o 1700. obljetnici postojanja*. Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split 2009, str. 345–389, a o onima na Pirenejskom poluotoku vidi: F. Teichner, „*Nam primum tibi mater Hispania est, terris omnibus terra felicior*“. *Spätantike Großvillen und Residenzen auf der Iberischen Halbinsel*, in: G. von Bülow / H. Zabehlicky (ur.), *Bruckneudorf und Gamzigrad – Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum*. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008. Bonn 2011, str. 293-308. Dobru sintezu mišljenja o odnosu između Dioklecijanove palače i arhitekture *castruma* i utvrđenih gradova u pograničnim provincijama, kao i o vezi s palačama u Philippopolisu i Antiohiji donio je J. B. Ward-Perkins, *Roman Imperial Architecture*, New Haven / London 1994.

⁵ E. Hébrard / J. Zeiller, *nav. djelo*, 186; F. Bulić / Lj. Karaman *nav. djelo*, 180; G. Novak *nav. djelo*, 36; J. Marasović / T. Marasović *nav. djelo*, 21.

tumačenje, međutim, sasvim sumnjivo jer atribut *iovense* u naslovu tvornice jasno upućuje da je ona nastala još za života Dioklecijana koji se proglasio Jupiterovim sinom.

Čini se da je sazrelo vrijeme za sasvim novi pristup ovom zanimljivom zdanju i da ćemo morati odbaciti romantiziranu sliku ladanjske vile koja se najčešće priziva kada se zamišlja izvorni izgled Dioklecijanova refugija, a koju je spektakularno prispodobila čuvena Hébrardova veduta.⁶

Iako to ne proizlazi jasno iz Peutingerove karte, sudeći prema arheološkim nalazima carska palača se utisnula u već postojeće, najvjerojatnije dosta gusto tkivo naselja koje se formiralo oko triviuma Salona – Epetion - Ad Dianam i udno podmarjanske uvale.⁷ Oko 600 metara sjeverno od Palače pronađeni su značajni ostaci monumentalnih javnih građevina iz rimskog vremena, na čijim je ostacima kasnije izgrađen ranokršćanski sklop poznat kao *basilicae pictae*.⁸ Unutar Dioklecijanove palače arheološka istraživanja su otkrila ostatke ranijih zdanja impozantnih dimenzija koje su bile porušene da bi se oslobodio prostor za carsku građevinu. Neki od tih ostataka još uvijek nisu pravilno protumačeni (sl. 2),⁹ dok su nalazi u supstrukcijama Palače (takozvanim „podrumima“) interpretirani kao dijelovi monumentalnih građevina koje su prethodile Dioklecijanovoj gradnji.¹⁰

Naslanjajući se na najnoviju reinterpetaciju povijesnih izvora Joška Belamarića i na recentna arheološka istraživanja, na temelju arhitektonskog projekta i izvedene građevine ovdje se donosi potpuno novo „čitanje“ građevine koja je već u tijeku gradnje doživjela niz izmjena namjene i projekta. Prvobitno planirana kao carska tekstilna radionica, iz čijeg se profita mogao namiriti trošak uzdržavanja penzioniranog cara, njegove obitelji, dvorske svite, posluge i osiguranja, građevina je dijelom adaptirana za stanovanje, dobivši vanjski izgled utvrđene carske vile.¹¹ Iako su mikrolokacija usred postojećeg naselja i osnovna arhitektonska dispozicija bile određene prvenstveno potrebom za dovodenjem velike količine vode neophodne u tehnološkom procesu prerade vune, pranja i bojanja tkanina, taj je aspekt do sada bio potpuno zanemaren,

⁶ E. Hébrard / J. Zeiller, *nav. djelo*, tabla I i II.

⁷ G. Škrivanić, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, Beograd 1974, 50, karta deo VI, 3.

⁸ F. Oreb et alii, *Ad basilicas pictas*, Split 1999, 14-15.

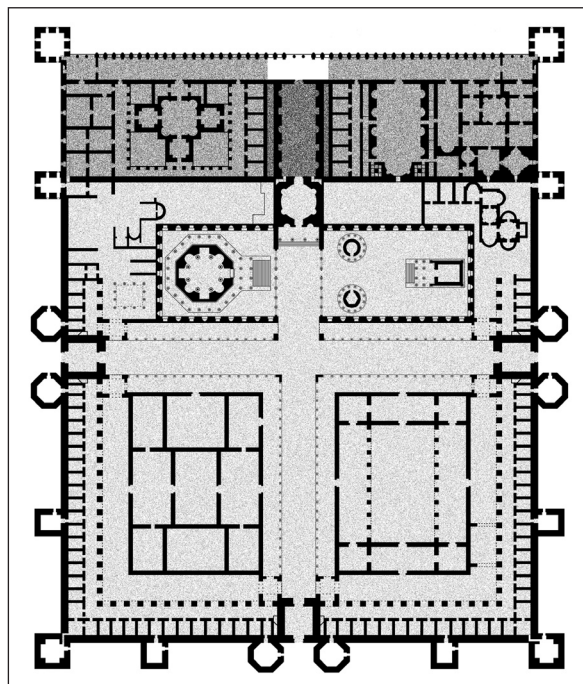
⁹ U arheološkim istraživanjima na Peristilu koje je vodio Urbanistički zavod za Dalmaciju 1956-1961. godine otkrivene su strukture starije od Dioklecijanove palače. Ispod istočne kolonade pronađen je masivan zid čija se struktura razlikuje od uobičajenog zidanja u Palači Dioklecijanova vremena. Taj je zid, međutim, interpretiran kao temelj kolonade, što po svojem izgledu i dimenzijama ne može biti. Urbanistički zavod za Dalmaciju, *Istraživanje i uređenje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu*. Izvod iz dokumentacije, Split 1962.

¹⁰ J. Marasović, *Project Split built heritage*, in: *Rehabilitation of the Historic Core of Split 2*, Split 1997, 36.

¹¹ J. Belamarić, *The date of foundation and original function of Diocletian's Palace at Split*. *Hortus Artium Medievalium* 9, 2003, 173-185, 173-185; Isti, *Gynaecium Iovense Dalmatiae – Aspalatho*. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40, 2003/04, 5-42; Isti, *Gynaecium Iovense Dalmatiae – Aspalatho*, in: A. Demandt / A. Goltz / H. Schlang-Schöningen (ur.), *Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*. *Millenium-Stud. Kultur Gesch. Ersten Jts. n. Chr.* 1, Berlin / New York 2004, 141-162.

Sl. 3. Rektificirani tlocrt
Dioklecijanove palače s
osnovnom proporcijском
shemom. Početni oblik je
kvadrat, a tlocrt carskoga
stana se sastoji od nekoliko
pravokutnika zlatnog reza.

Fig. 3. Rectified plan of
Diocletian's Palace with
basic proportional scheme.
Initial shape is a square,
and the plan of the imperial
apartment comprises several
golden section rectangles.

a znanstveni interes gotovo isključivo koncentriran na dvorsku i sakralnu arhitekturu. Novom interpretacijom arhitekture Palače moguće je u potpunosti razumjeti do sada tek sporadično uočene i nerazjašnjene nelogičnosti i greške ovog vrlo složenog sklopa, te izvršiti revalorizaciju toga eklektičnog, sasvim atipičnog i originalnog spomenika kasnoantičkog graditeljstva.

Do sada je bilo više pokušaja idealne rekonstrukcije izvornog izgleda, no malo iscrpnih analiza i interpretacija tlocrta koji na prvi pogled intrigira svojom složenošću, strogom geometrijom, ali istovremeno i naglašenim odstupanjima od simetrije i pravoga kuta. To je odstupanje odavno uočeno, ali još uvijek nedovoljno protumačeno.¹²

Prije detaljne arhitektonske analize projekta potrebno je izvršiti rektifikaciju tlocrta, a zatim proučiti proporcijски sustav (sl. 3). Analiza proporcijске sheme tlocrta ukazuje da je sjeverni dio upisan u kvadrat, a ostatak u kojem se nalazi caski stan zauzima samo četvrtinu palače. Čitav tlocrt je upisan u četverokut kojemu su duljine stranica u proporciji zlatnoga reza. Taj je, naime,

¹² T. Kurent, *The modular analogy of the Roman palaces in Split and Fishbourne*. Archaeometry 12.1, 1970, str. 105–107; isti, *The modular composition of Diocletian Palace in Split*. Živa Antika 20, 1970, str. 167–170; isti, *Proportio and commodulatio after Vitruvius compared to proportion and modules of Diocletian Palace in Split*. Živa Antika 21, 1971, 217–230; G. De Angelis d'Ossat, *Origine e diffusione dei prospetti ad andamento obliquo nelle chiese salonitane*, in: *Disputationes salonitanae* 1970, Split 1975, 78–81. Kritičku analizu tih tumačenja vidi u: G. Nikšić, *Dioklecijanova palača – od projekta do izvedbe*, in: N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača – o 1700. obljetnici postojanja*. Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split 2009, str. 117–134.

četverokut sastavljen od dva pravokutnika zlatnog reza. Tu istu proporciju nalazimo i u raščlanjenju tlocrta palače na četiri „kvadranta“, a zlatni rez i kvadrat su osnovne proporcije i kod raščlambe pojedinih građevina i njihovih dijelova.

Iako je dalekosežne zaključke teško donositi samo na temelju proporcijske analize, ipak se čini da ona potkrepljuje hipotezu o izvornoj zamisli građevine kao utvrđene carske tvornice, odnosno o carskom stanu kao naknadnoj ideji. To ne znači da je Palača konačni oblik dobila jednostavnim adiranjem carskog stana na postojeću građevinu kvadratnog tlocrta, nego da je već započeta gradnja bila modificirana u ranoj fazi.

Očigledno je da Dioklecijanova palača ne podliježe jednoznačnoj definiciji niti je se može lako uklopiti u tipologiju kasnoantičke arhitekture. Čini se da ključ arhitektonske interpretacije Dioklecijanove palače leži upravo u njezinoj namjeni. Pokušat ćemo pokazati, na temelju arhitektonskih analiza, da se veliki dio „nelogičnosti“ i „nekonzistentnosti“ u projektu i izvedbi Dioklecijanove palače može objasniti upravo promjenom arhitektonskog koncepta do koje je došlo najvjerojatnije tijekom prve faze gradnje.

Iako Dioklecijanova palača na prvi pogled izvana djeluje cjelovito, pažljivijim pregledom uočava se niz značajnih razlika u tretmanu južne četvrtine u kojoj je smješten carski stan, u odnosu na ostatak sklopa. Niz malih prostora koji je postavljen s unutrašnje strane obodnih zidova u sjevernoj polovici Palače nastavlja se dijelom i u južnu polovicu, iako mu tamo po funkcionalnoj logici ne bi trebalo biti mjesto, jer su prostori između dekumana i carskoga stana rezervirani za reprezentativne funkcije – Peristil i dva recinkta sa sakralnim građevinama.

Sjeverno i južno pročelje Dioklecijanove palače djeluju doista reprezentativno i simetrično, dok su bočna pročelja riješena manje uspješno, s asimetrično postavljenim vratima i nejednakim razmacima između kula. Arkade na gornjem dijelu obodnih zidova protežu se cijelom dužinom sjevernog pročelja (osim iznad Zlatnih vrata, gdje su zamijenjene dekorativnim nišama i konzolno isturenim lukovima i stupovima), dok su na istočnom i zapadnom pročelju postavljene na potezu od sjevernog kraja do kula koje označavaju početak rezidencijalnog dijela. Gornji dio zidova između tih kula i južnih ugaonih kula građen je u tehnici *opus mixtum*, za razliku od svih ostalih dijelova pročelja Palače koji su građeni u znatno kvalitetnijoj tehnici *opus quadratum*. Značajna razlika između sjeverne tri i preostale jedne južne četvrtine Palače je postojanje grandioznih supstrukcija carskoga stana.

Istovremeno s Dioklecijanovom palačom izgrađen je akvedukt dugačak oko 9 kilometara kroz čiji je kanal širok oko 0,60 m, a visok oko 1,60 m s izvora rijeke Jadro dovedena velika količina vode koja je bila neophodna u proizvodnji i bojanju tkanina.¹³ Kanalizacijska mreža sličnog profila pronađena je isključivo u sjevernoj polovici Palače, što predstavlja jedan od glavnih argumenata u prilog

¹³ O industrijskoj upotrebi vode u antici vidi: A. Wilson, *Industrial uses of water*, in: Ö. Wikander (ur.), *Handbook of Ancient Water Technology*, Leiden / Boston 2000, 143-146.

Sl. 4. Arheološka sonda u sjeveroistočnom kvadrantu Palače.

Fig. 4. Archaeological probe in the northeast quadrant of the Palace.

teze o gineceju kao primarnoj namjeni građevine. U vrijeme kad su kanali za odvod otpadne vode ukopavani u tlo, obziđivani i presvođeni, ideja o carskom stanu u istoj građevini najvjerojatnije još nije postojala.

Novijim arheološkim istraživanjima pronađen je u sjevernom dijelu Palače niz dokaza da se tu nalazilo „industrijsko“ postrojenje s utilitarnim građevinama, bez kamenih pločnika i drugih elemenata reprezentativne arhitekture (sl. 4).¹⁴ Nakon adaptacije dijela građevine za carski stan, vjerojatno još u ranoj fazi građenja, prostori tekstilnih radionica zaklonjeni su od pogleda iz glavnih ulica *carda* i *decumanusa* visokim zidovima i trijemovima s kolonadama.

Usporedba s jednom drugom, gotovo istovremenom, carskom palačom može nam pomoći u razrješenju nekih dilema oko interpretacije arhitek-

¹⁴ Između 1985. i 1988. godine u arheološkim istraživanjima Papalićeve palače (u prizemlju Muzeja grada) pronađeni su ostaci arhitekture koji se mogu interpretirati kao dijelovi proizvodnog kompleksa. Plitki bazen, pod s jednostavnim bijelim mozaikom i bačvasta prostorija sa stijenkama obloženim hidrauličnom žbukom sugeriraju da se radi o prostoru za obradu tkanina. Zbog manjka simetrije nalazi su interpretirani kao „kasnoantička intervencija“, odnosno kao pripadajući razdoblju nakon Dioklecijana. Vidi: *S. Perojević / K. Marasović / J. Marasović, Istraživanja Dioklecijanove palače od 1985. do 2005. godine*. In: N. Cambi / J. Belamarić / T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača – o 1700. obljetnici postojanja*. Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split 2009, 81. Sjeveroistočno od navedene lokacije, u blizini rimskog kanala za odvodnju otpadnih voda, godine 2005. provedeno je arheološko sondiranje. Tada nisu pronađeni tragovi monumentalnog pločnika poput onog na *cardu* i *decumanusu*, nego samo skroman pod od nekoliko tegula i kamenih blokova, kao i mali odvodni kanal, vjerojatno u službi proizvodnog procesa. Ti nalazi se vrlo dobro uklapaju u predloženu interpretaciju prema kojoj su dva velika bloka građevina u sjevernom dijelu Palače služila „prljavoj“ namjeni i bila zaklonjena monumentalnim trijemovima koji su obrubljivali dvije glavne ulice u Palači.

ture Dioklecijanove palače. Romulijana, palača Dioklecijanova nasljednika i zeta Galerija, također je građena, sudeći prema najnovijim arheološkim istraživanjima, usred ranijeg naselja.¹⁵

Od dva fortifikacijska sustava onaj stariji frapantno sliči bedemima splitske palače, dok je drugi, znatno veći, nastao ubrzo nakon ili čak prije dovršetka prvoga. To očigledno govori o promjeni koncepcije čitave građevine, ali i o duhu naručitelja.¹⁶

Premda je teško točno razumjeti faze gradnje gamzigradskoga zdanja, čini se da je prvi fortifikacijski sustav sagrađen za palaču Galerijeve majke Romule, dok je onaj drugi, s hipertrofiranim i pregusto postavljenim poligonalnim kulama vjerojatno podignut nakon što je Galerije donio odluku da se, poput Dioklecijana, povuče u mirovinu u provincijsku rezidenciju. Kao što je Dioklecijan miran život u mirovini osigurao unosnim monopolom u izradi vojne odjeće, njegov zet i posinjak je ekonomsku osnovu za financiranje svojega skupog života kao penzioniranog cara okruženog dvorskom raskoši pronašao u proizvodnji željeza i izradi oružja za vojsku. Romulijana je podignuta na strateški i gospodarski važnom položaju u blizini limesa prema barbarskim plemenima, u središtu područja koje je obilovalo rudnicima željezne rude i kovnicama oružja, kao arhitektonski izraz carske veličine i njegova prava na upravljanje tim značajnim izvorima prihoda.¹⁷

Može se reći da su obje palače sagrađene da nakon smrti careva budu trajna uspomena na njihovu zemaljsku i božansku veličinu. Splitsko je zdanje, međutim, znatno složenije zbog činjenice da je u njemu pored građevina carskog kulta (zemaljskog i nebeskog) našla mjesto i sasvim profana namjena tkalačke radionice.

Dioklecijanova palača je prepuna mjesta gdje je graditelj na dosjetljiv način *ad hoc* rješavao probleme u tijeku gradnje koji nisu nastali samo zbog izmjena arhitektonskog programa, nego i zbog vremenskog tjesnaca, jer su radovi izvođeni izuzetno brzim tempom, čak i po tadašnjim rimskim standardima.

¹⁵ G. v. Bülow, *Neue Untersuchungen im Palast des Kaisers Galerius – Felix Romuliana (Gamzigrad)*, in: U. Brandl / M. Vasić (ur.), *Roms Erbe auf dem Balkan. Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien*, Mainz 2007, 56-57; G. Sommer v. Bülow / U. Wulf-Rheidt, *Felix Romuliana. Der Palast des Kaisers Galerius und sein Umfeld. Eine serbisch-deutsche Kooperation* (vodič), Berlin / Frankfurt 2008, 15; G. v. Bülow, *Romuliana-Gamzigrad – Ort der Erinnerung oder Herrschaftsort?* in G. von Bülow / H. Zabehlicky (ur.), *Bruckneudorf und Gamzigrad – Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008*, Bonn 2011, 161.

¹⁶ M. Čanak-Medić, *Гамзиград, касноантичка палата. Архитектура и просторни склоп*, Саопштења 11, 1978, 25-176; M. Čanak Medić, *Spatial Development of Romuliana within the Late Roman Court Architecture*, in: D. Srejović (ur.), *The Age of Tetrarchs. A symposium held from the 4th to the 9th October 1993. Scientific Meetings 25. The Section for Historical Sciences 24*, Beograd 1995, 53.

¹⁷ G. v. Bülow *Romuliana-Gamzigrad – Ort der Erinnerung oder Herrschaftsort?*, 163. Osim željeza, taj predio obiluje i rudnicima plemenitih metala, koji su opskrbljivali sirovinom carske kovnice novca, pa se može reći da su Dioklecijan i Galerije podijelili monopol u opskrbi vojske najvažnijim proizvodima.

Osim brojnih primjera nedovršenosti, osobito na razini arhitektonske dekoracije, neke su značajne pogreške nastale zbog neusklađenosti pojedinih dijelova u razradi osnovnog projekta.

Kupola careva mauzoleja izvedena je s ravnim nadvišenjem (tamburom) od oko 3 stope, vjerojatno iz estetskih razloga, bilo da bi se postigla savršena proporcija (zlatni rez) između promjera cele i njene visine od poda do tjemena kupole, bilo da se izbjegne vizualno skraćivanje visine kupole koje nastaje zbog toga što u pogledu odozdo istaknuti kameni vijenac prekriva njezino podnožje. Proporcioniranje vanjskih dijelova građevine slijedilo je, čini se, drugu logiku, iako u istom proporcijskom sustavu. Zbog loše koordiniranosti unutrašnje i vanjske elevacije ekstrados kupole izveden je neobično (i neplanirano) visoko u odnosu na vanjski završni vijenac. To je zatim uvjetovalo veći nagib krova od uobičajenog (oko 40° umjesto 23°), što je kasnije uzrokovalo klizanje pokrova i stvorilo teške probleme u održavanju. Zbog toga je u srednjem vijeku povišen krovni vijenac da bi se smanjio nagib krova.¹⁸

Slični problemi nastali su i kod gradnje Jupiterova hrama. Tamo bočni zidovi s vanjske strane prelaze podanak svoda do otprilike polovice njegove visine, ali zbog malog nagiba zabata (koji je standardiziran i ne može se mijenjati) između njega i ekstradosa svoda nije ostalo mjesta za drvenu krovnu konstrukciju. Iako je predvorje bilo pokriveno krovom na uobičajeni način, a u dijelu iznad svoda su napravljene neke pripreme za postavljanje adaptirane krovne konstrukcije, radovi su prekinuti, a svod je ostao zauvijek nezaštićen.¹⁹

Na Zlatnim vratima su žurba i neusklađenosti projekta dovele do značajnih grešaka u izvođenju, što je pak uzrokovalo ne samo estetske probleme, nego i one koje se tiču konstruktivne stabilnosti građevine. Skulptorska dekoracija Zlatnih vrata je ostala nedovršena, poput one na unutrašnjem frizu mauzoleja ili na vanjskom frizu hrama.²⁰ Otvor vrata i par niša koje ga flankiraju izvedeni su previsoko, a konzole koje su nosile stupove na katu prenisko, pa je zbog toga

¹⁸ G. Nikšić, *Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35, 1995, str. 105–122; Isti, *The Restoration of Diocletian's Palace – Mausoleum, Temple, and Porta Aurea (with the analysis of the original architectural design)*, in: A. Demandt / A. Goltz / H. Schlange-Schöningen (ur.), *Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende. Millennium-Stud. Kultur Gesch. Ersten Jts. n. Chr. 1*, Berlin / New York 2004, str. 163–171; Isti, *Diocetian's Palace – design and construction*. In: G. von Bülow / H. Zabeckly (ur.), *Bruckneudorf und Gamzigrad – Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008*. Bonn 2011, 194–195.

¹⁹ G. Nikšić, *Krstionica sv. Ivana – Jupiterov hram (krstionica sv. Ivana) u Splitu*, Klesarstvo i graditeljstvo, br. 1-2, god. XI, Pučišća, 2000, str. 11–19; isti, *Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću*, 110, 114; Isti, *The Restoration of Diocletian's Palace – Mausoleum, Temple, and Porta Aurea*, 165–166; Isti, *Diocetian's Palace – design and construction*, 195.

²⁰ Većina klesane dekoracije u Palači dovršavana je nakon ugradnje. Iako je kratak rok koji su graditelji imali za dovršenje sigurno utjecao na takav pristup, treba spomenuti da za to ima i drugih argumenata: lakše je premještati klesara nego velike kamene blokove. S druge strane, dovršeni element kamene dekoracije je laganiji nego grubo klesani blok, pa je i njegovo premještanje lakše, ali se pri tome finiji detalji plastike mogu oštetiti. R. Taylor, *Roman Builders: a Study in Architectural Process*, Cambridge 2003, 238; P. Rockwell, *The Art of Stoneworking: A Reference Guide*, Cambridge / New York 1993, 98.

prekinut razdjeljni vijenac. Središnja niša je izvedena znatno pliće od ostalih jer se iza nje morao načiniti prostor za podizanje rešetke.²¹ Zbog istog razloga središnji dio zida je pretanak, a konzolno izbačena kolonada ekscentrično ga je opteretila, što je, potpomognuto ugradnjom srednjovjekovnog svoda iznad stražarskog hodnika i kasnijim uklanjanjem stupova, dovelo do opasnog naginjanja i mrvljenja gornje polovice pročelja.²²

Poligonalne kule koje flankiraju tri ulaza u Palaču projektirane su kao cjelina s vratima, tako da se profilirani vijenci s kula prenose na zid iznad vrata. Kule su morale biti izgrađene prve, što pokazuje profilacija vijenaca na sjevernim i istočnim vratima, koja je dovršena na kulama, a nedovršena iznad vrata. Nakon što je već bila određena visina kula i njihovi vijenci izvedeni, prišlo se gradnji zida između njih.²³ Analiza arhitektonske kompozicije Zlatnih vrata upućuje na dva naizgled kontradiktorna zaključka: s jedne strane, strogo se poštovala razina vijenaca i ukupna visina pročelja, a s druge strane, čini se da je iz nekog razloga razina ulaznog praga povišena, tako da su vrata i niše koje ih flankiraju prerezali razdjeljni vijenac i neugodno se stisnuli uz konzole koje su nosile kolonadu na katu.

Usporedba sa sličnom kompozicijom ulaznog pročelja palače u Gamzigradu jasno pokazuje da je na Zlatnim vratima splitske palače morao postojati jak razlog zašto su graditelji odstupili od uobičajene izvedbe, odnosno zašto kompozicija nije mogla biti slobodno razvijena u visinu, nego je ostala stisnuta i prenatrpana (sl. 5, 6). Još je Robert Adam utvrdio da su Zlatna vrata najlošije projektirani dio Dioklecijanove palače.²⁴

Pokušat ćemo dati odgovor na oba pitanja: 1) zašto je razina ulaza povišena i 2) zašto nije mogla biti povećana ukupna visina pročelja?

²¹ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005, 166-167 smatra da su u nišama Zlatnih vrata morali stajati kipovi nadnaravne veličine koji su vjerojatno predstavljali bogove zaštitnike tetrahije. U dubljim nišama pretpostavlja kipove u punoj plastici, dok je „u plićej mogla biti pričvršćena skulptura koja nije imala punu dubinu“. Detaljnim pregledom te niše sa skele koja je podignuta radi konzervatorskih radova nismo mogli ustanoviti nikakve tragove fiksiranja kipa ili reljefa. Moguće je da je u niši bila predviđena kamena ploča s reljefom ili natpisom, ali nije morala biti postavljena, kao uostalom ni skulpture u ostalim nišama, obzirom na općenitu nedovršenost arhitektonske dekoracije.

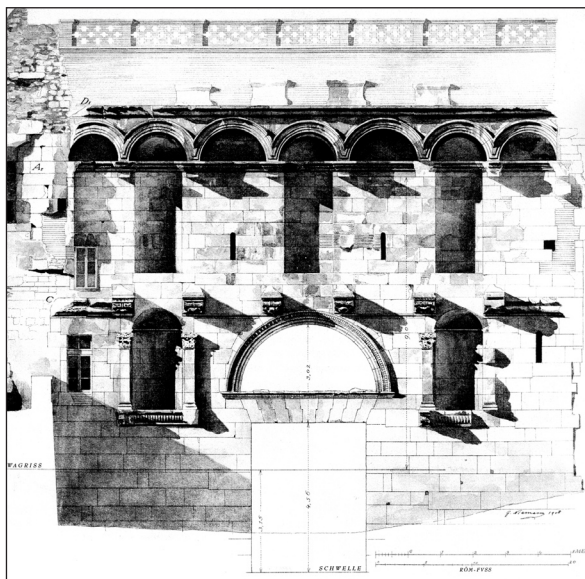
²² G. Nikšić, *The Restoration of Diocletian's Palace – Mausoleum, Temple, and Porta Aurea*, 167.

²³ U smislu organizacije gradilišta, logično je da je gradnja svih vrata Dioklecijanove palače, odnosno dijelova pročelja između poligonalnih kula, bila odložena do samoga kraja procesa građenja, radi lakšeg unošenja materijala.

²⁴ U objašnjenju XIII. table (pročelje Zlatnih vrata i osmerokutnih kula) Adam daje pregnantnu arhitektonsku analizu glavnog ulaza u Palaču, čudeći se zašto je Dioklecijanov arhitekt ovdje postupio protiv pravila struke: *This Gate is more ornamented than the other Gates of the Palace, it being the principal Entry to the Emperor's Apartment, and fronting the Porticus of the Vestibulum. The lower Niches on each side of the Gate as well as the Arch over it, incroach too much upon the superior Order, and do not seem to add to the Beauty of the Building, either by their Form or Situation. It is not my Part to enquire into the Reasons that might induce DIOCLESIAN'S Architect to make this Disposition, which appears to me much inferior to many other Parts of the Building.* R. Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London 1764, 23-24.

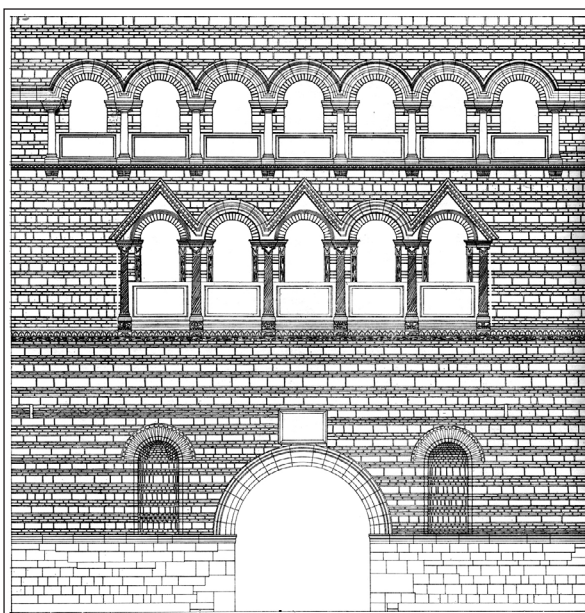
Sl. 5. Pročelje Zlatnih vrata s izvornom razinom praga. Prema Niemannu 1910.

Fig. 5. The façade of the Golden Gate with original threshold level. According to Niemann 1910.

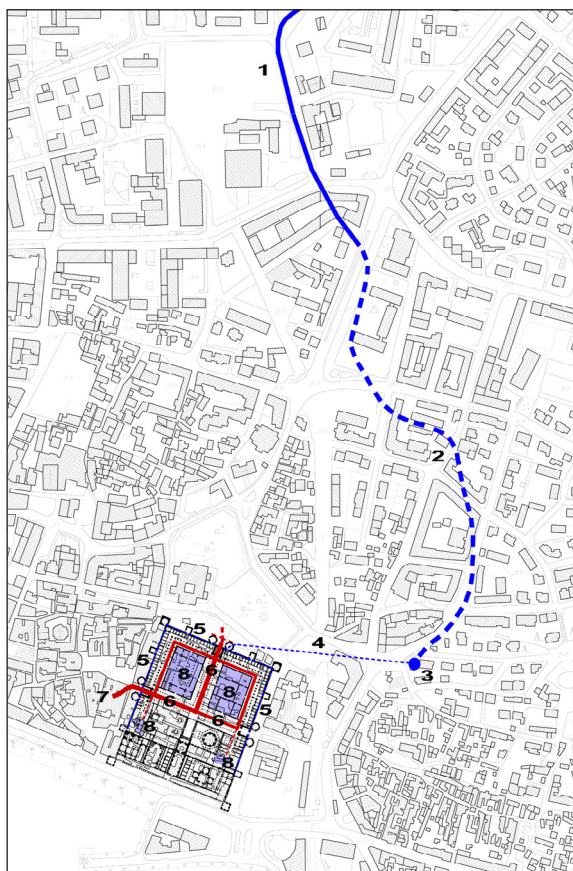

Sl. 6. Gamzigrad, Romuliana. Crtež rekonstrukcije pročelja sa zapadnom kapijom. Prema Čanak Medić 1978.

Fig. 6. Gamzigrad, Romuliana. Drawing of the façade reconstruction with western gate. According to Čanak Medić 1978.

Odgovor na prvo pitanje je već naznačen u dosadašnjem razmatranju izvorne namjene Dioklecijanove palače i njezine transformacije. Naime, u prvobitnom konceptu građevine nisu bili predviđeni pločnici, kao što nisu ni kasnije bili izvedeni u sjevernom, proizvodnom dijelu, u ulicama između nizova prostorija smještenih uz perimetralne zidove i velikih blokova zgrada. Budući da je

Sl. 7. Split, plan središta grada. Sustav vodoopskrbe i kanalizacije Dioklecijanove palače: 1) postojeći kanal akvedukta; 2) pretpostavljena trasa posljednje dionice akvedukta; 3) pretpostavljeni položaj castellum aquae; 4) pretpostavljeni pravac podzemnih vodovodnih cijevi pod tlakom; 5) pretpostavljena distribucija vode na vrhu obodnih zidova; 6) kanalizacijski kanali; 7) kraj kanalizacije; 8) područja velike potrošnje vode (gynaeceum i kupatila).

Fig. 7. Split, city center plan. Diocletian's Palace water supply and sewage system: 1) the existing aqueduct channel; 2) presumed route of the aqueduct last section; 3) presumed position of castellum aquae; 4) presumed line of underground pressurized water pipes; 5) presumed water distribution on the top of perimeter walls; 6) sewage channels; 7) end of sewage; 8) areas with high water consumption (gynaeceum and baths).

kanalizacijska mreža morala biti izvedena odmah,²⁵ kasnije se radi postavljanja kamenog pločnika u cardu i decumanusu teren nije mogao snižavati, već je trebalo postaviti pločnik sa slojevima podloge preko svoda kanala.²⁶

Odgovor na pitanje zašto su se graditelji morali strogo pridržavati zadane visine pročelja zahtijeva detaljnije obrazloženje, zbog kojeg se moramo vratiti na akvedukt i do sada nerazriješenu enigmu njegovog završetka, odnosno položaja rezervoara (*castellum aquae*) na kraju trase gravitacijskog kanala i distribucije vode iz njega do Palače. Prethodni istraživači tražili su lokaciju

²⁵ Općenito o evakuaciji vode kod Rimljana vidi: J.-P. Adam, *La construction romaine. Matériaux et techniques*, Pariz 1989, 283-286. O problemima izračunavanja potrebnog kapaciteta i projektiranja kanalizacijske mreže vidi: R. Taylor, *nav. djelo*, 81, a o kanalizaciji u planiranim gradovima Carstva: A. Malissard, *Les Romains et l'eau. Fontaines, salles de bains, thermes, égouts, aqueducs, ...*, Pariz 2002, 230-232.

²⁶ Intrados svoda kanalizacijskog kanala koji prolazi kroz Zlatna vrata u pravcu sjever-jug nalazi se na oko 1 metar ispod razine izvornog praga, onako kako ga na temelju arheološke sonde označava Niemann (G. Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Beč 1910, tabla III), koji je u tome pouzdaniji od Hébrarda. Zanimljivo je da odnos širine i visine (prema Niemannovim podacima) svijetlog otvora Zlatnih vrata daje proporciju dvostrukog pravokutnika zlatnog reza.

Sl. 8. Kamene cijevi koje se čuvaju u supstrukcijama Dioklecijanove palače.

Fig. 8. Stone pipes that are kept in substructures of Diocletian's Palace.

vodospreme sjeverozapadno od Palače.²⁷ Međutim, ako se od krajnje poznate točke podzemnog kanala akvedukta (oko 500 metara sjeverno od Palače) nastavi pretpostavljenom trasom koja prati izohipsu terena, uz minimalni pad (visinska razlika između početka akvedukta na izvoru rijeke Jadro do njegovoga kraja udaljenog 9 kilometara iznosi samo 30 metara!), dolazi se do položaja na padini brežuljka Gripe, udaljenom samo 200-tinjak metara od Palače, koji je bio najpodesniji za postavljanje rezervoara (sl. 7). Do Palače je iz njega voda dovedena cijevima pod tlakom (sl. 8).²⁸

Za razliku od kanalizacijske mreže koja je dosta detaljno istražena, sustavu vodoopskrbe unutar Palače nije posvećena zaslužena pažnja.²⁹ Bez opsežnijih arheoloških istraživanja nije moguće točno rekonstruirati kako je voda bila do-

²⁷ F. BULIĆ / L.J. KARAMAN, *nav. djelo*, 112; J. Marasović / K. Marasović / S. Perojević / T. Rismondo, *analizacija i vodovod Dioklecijanove palače*, in: J. Belamarić (ur.), *Dioklecijanov akvedukt*, Split 1999, 75; S. Perojević / K. Marasović / J. Marasović, *nav. djelo*, 2009, str. 84-85.

²⁸ Sustavu distribucije vode vjerojatno pripada nekoliko desetina cijevi isklesanih u kockastim kamenim blokovima koji se čuvaju u supstrukcijama Palače. Nije poznato mjesto njihovog nalaza, ali je moguće da su dovodili vodu od vodospreme do Palače ili su, vjerojatnije, bili dio mreže kojom se voda distribuirala unutar Palače. Niemann (G. Niemann, *nav. djelo*, 112) možda opisuje iste cijevi, promjera 33 cm, kao dio vodovoda Palače. S. Perojević / K. Marasović / J. Marasović, *nav. djelo*, 88, stavljaju kamene cijevi u kontekst rimskog kanalizacijskog sustava, ali je debeli sloj kalcita jednolično nataložen po čitavom unutrašnjem obodu cijevi siguran pokazatelj da je voda kroz njih tekla pod tlakom ispunjavajući čitav profil.

²⁹ Jedini zabilježeni trag opskrbe vodom jest fragment olovne cijevi pronađen u arheološkim istraživanjima takozvanih istočnih termi. J. Marasović / T. Marasović / S. McNally / J. Wilkes, *Diocletian's Palace. Report on Joint Excavations in Southeast Quarter*, 1, Split 1972, 30.

Sl. 9. Sondiranje oko kamenih rimskih „postamenata“ navrh pročelja Zlatnih vrata. Dužina im je znatno veća od širine.

Fig. 9. Probing around roman stone “pedestals” at the top of the Golden Gate façade. Its length is considerably greater than its width.

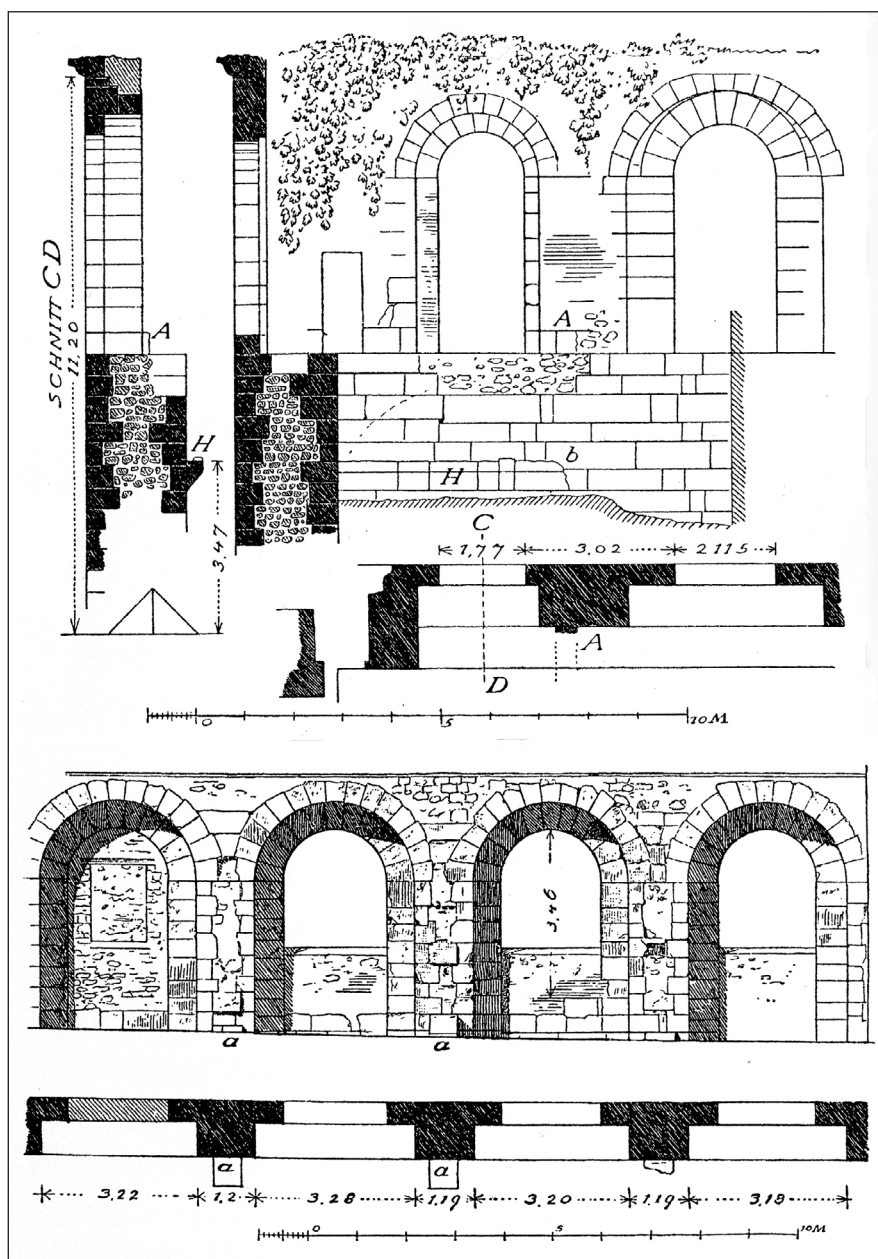
vedena do Palače i distribuirana u njoj, naročito u sjevernom dijelu građevine u kojoj je bio smješten *gynaeceum* (tekstilna radionica), ali se može predložiti sljedeće:

Vjerojatno je voda cijevima dovedena do Palače na jednom mjestu, u blizini sjeveroistočnog ugla, gdje je teren najviši i najbliži pretpostavljenoj lokaciji vodospreme. Najlakši način opskrbe vodom pojedinih građevina unutar *gynaeceuma* bio je s obodnih zidova. Jedan ili više manjih rezervoara za vodu mogao je biti postavljen na vrhu zidova ili na gornjim dijelovima kula.³⁰ Odatle je voda mogla biti distribuirana manjim cijevima postavljenim na vrhu zidova, koje su se dalje granale prema krajnjim potrošačima – radionici tekstila u sjevernom dijelu i dvama sklopovima termi južno od decumanusa. Pri tome je bilo vrlo važno postaviti spremište (ili spremišta) za vodu unutar Palače na što višu razinu, kako bi se ostvario potreban pritisak za raspodjelu po terenu. S druge strane, razina spremišta je bila ograničena visinom glavne vodospreme (*castellum aquae*), što objašnjava zašto je gradijent akvedukta bio minimalan (između 0.10 i 0.26 %).

Prema najnovijim geodetskim mjerenjima visina obodnih zidova Palače odgovara razini kanala akvedukta na njegovome kraju. To objašnjava razlog zašto pročelje Zlatnih vrata nije moglo biti povišeno: u razini i iza vijenca na vrhu zida postavljene su kamene ploče koje pokrivaju stražarski hodnik. Vodovodne cijevi su mogle biti postavljene samo iznad vijenca i iza kamenih postamenata za kipove. Iako većina istraživača rekonstruira izvorni izgled Zlatnih vrata sa četiri ili pet kipova (tetarha ili božanstava) na postoljima na vrhu zida,³¹ oni tu nisu nikada bili postavljeni, kao što su i niše na nižim razinama pročelja ostale prazne. Osim što nije bilo vremena za dovršenje ikonografsko-dekorativnog programa, ni fizički nije bilo mjesta za postavljanje statua na postamente,

³⁰ Prema Niemannu (G. Niemann, *nav. djelo*, 30) osmerokutne kule koje su flankirale ulaze u Palaču imale su zidane svodove iznad prizemlja i prvog kata.

³¹ N. Cambi, *Diocletian (the Person and the Personality) and his Palace*, Zagreb / Split 1997, 60.

Sl. 10. Dva presjeka istočnog obodnog zida Palače, prema Niemannu 1910. U svijetlo šrafi-
ranom dijelu presjeka CD je mogla biti smještena kamena cijev vodovoda.

Fig. 10. Two sections of the Palace eastern perimeter wall, according to Niemann 1910. In
the bright hatched part of the section CD a stone water pipe of the water system might be
placed.

jer su oni pravokutnog, a ne kvadratnog tlocrta, kako su to pokazala nedavna sondiranja u zidu od opeke kojim je oko 1900. godine zamijenjen kameni sred-njovjekovni zid (sl. 9). Prema tome, na njima nema dovoljno dubine za oslonce kipova pa su postamenti ostali prazni, čime su se pridružili nizu nedovršenih arhitektonskih dijelova koji svjedoče o izvornoj zamisli sjajno dekorirane carske palače koja nije do kraja ostvarena, dijelom zbog nedostatka vremena, a dijelom zbog pogrešaka u izvedbi. Postamenti o kojima je riječ nisu mogli imati dovoljnu dubinu, odnosno kvadratni tlocrt, jer se iza njih moralo ostaviti dovoljno mjesta za prolaz kamenih vodovodnih cijevi, što je u čitavom projektu imalo apsolutni prioritet.

Iz svega navedenog proizlazi da su u izvornoj zamisli arhitektura Dioklecijanove palače i izbor njezine lokacije bili određeni prvenstveno zahtjevima opskrbe vodom. Građevina je morala biti smještena na najnižoj mogućoj razini, što bliže brežuljku čija je padina mogla prihvatiti vodospremu.

Ako ponovno sagledamo zidove Dioklecijanove palače neopterećeni dosadašnjim interpretacijama, postaje jasno da je njihov fortifikacijski izgled samo prividan. Osim činjenice da su kule imale vanjske ulaze na razini terena, što je samo po sebi u kontradikciji s obrambenom namjenom, kao i nedostatak kula na južnom pročelju (budući da sada znamo da ono nije bilo branjeno morem, već podignuto na suhom), jasno je da su lučni otvori na istočnom, sjevernom i zapadnom zidu preširoki i prenisko postavljeni da bi mogli služiti obrani. Na razini tih otvora, zid je znatno tanji nego na donjoj razini, gdje je bez otvora i debeo preko dva metra. U stvari, gornji dio perimetralnih zidova Palače izgleda više kao tanka membrana (debeli samo 43 cm), pojačana s unutrašnje strane pravokutnim pilastrima (73 x 120 cm) koji su postavljeni između otvora (sl. 10). Želimo li još pojednostaviti sliku, ako zanemarimo kule, obodni zidovi Palače mogu se reducirati na niski, debeli zid gotovo bez otvora i na gornju vitku konstrukciju s izgledom (i vjerojatno funkcijom) avedukta.

Prizemlje kula je moglo izvorno služiti kao ulaz u proizvodni dio Palače, dok su gornje razine mogle služiti za kontrolu aktivnosti unutar zidina, kao uredi za administraciju i sl. Kasnije, nakon što je proizvodnja tkanina smanjena ili potpuno napuštena kada je prekinut dovod vode akveduktom i zaprijetila prava opasnost od vanjskog neprijatelja, mogle su kule prihvatiti obrambenu funkciju: arkade na zidovima između kula su zazidane, a obrana organizirana iza novog parapeta, podignutog iznad vijenca.³² Na taj način je Palača postala utvrda u pravom smislu riječi, te konačno dobila namjenu koja je u početku bila samo simbolička.³³

³² O izvornom „anti-fortifikacijskom“ aspektu Dioklecijanove palače, ranom zadržavanju njezinih sjevernih i istočnih vrata, kao i o kasnoantičkoj „kastifikaciji“ građevine općenito (vjerojatno prije bizantsko-gotskih ratova 530-ih godina) vidi: J. Belamarić, *Gospo od Zvonika u Splitu*. Zagreb 1991, 8; isti, *Dioklecijanova palača – razmatranja o okolnosti-ma utemeljenja i izvornoj funkciji*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009.

³³ Slično se dogodilo i s palačom u Gamzigradu, gdje su perimetralni zidovi izvorno simbolizirali carsku moć, da bi naknadno postali prava utvrda. Vidi: G. v. Bülow, *Neue Untersuchungen im Palast des Kaisers Galerius – Felix Romuliana (Gamzigrad)*, 58.

Goran Nikšić
DIOCLETIAN'S PALACE – REINTERPRETATION OF ORIGINAL
PURPOSE AND ARCHITECTURE

Until recently it was common to describe Diocletian's Palace as a combination of a fortified military camp and an imperial villa built in an idyllic, almost uninhabited landscape. While doing so, there were attempts to interpret certain anomalies of this unusual architecture in different ways, ignoring the obvious contradictions. Fortification appearance is inconsistent with the fact that all the towers have external entrances, openings in the walls are too wide and too low for defense, and position at the lowest point of sea cove surrounded by hilly terrain is quite unsuitable for defense. From the entire Palace surface, only a quarter is for the imperial dwelling, which is quite different from usual arrangement of the imperial and aristocratic villas of the period. Split imperial residence has no significant openings to the outside, except the arcade on the south facade, which is overlooking the sea, but which belongs only to the corridor, to so-called crypto-portico, which is used for communication between the various residential and representative rooms, whose windows were set high, looking out onto the inner courtyards and skylights. Instead of summer manor ambiance of a villa facing the sun and wide views of the beautiful natural surroundings, the dwelling place designed for a comfortable stay of retired and ill emperor who allegedly suffered also from rheumatism, looks quite cold and claustrophobic. The northern half of the building is twice as large as the imperial residence, so that common interpretation of its purpose for the imperial guards and servants does not seem to be credible.

Data obtained from archaeological research causes even more suspicion regarding previous interpretations of architecture and purpose of Diocletian's Palace. The argument used so far to explain the absence of towers on the south facade, namely that from that side the palace was defended by the sea, was overthrown by a recent discovery of port facilities between the palace and the sea, from which it becomes clear that the imperial edifice was surrounded by land on all sides. Remains of monumental buildings that stretch under the walls of Diocletian's edifice, as well as a number of archaeological finds in wide surrounding of the Palace, show that at that site there was a settlement, into which the palace was imprinted.

Data from the *Notitia dignitatum*, a document from V century according to which in Diocletian's palace there was a workshop for making woolen cloth - *gynaecium iovense aspalatho*, were so far interpreted in a way that the northern half of the palace only after the emperor's death got such an «industrial» function. Such interpretation, however, is very doubtful, because the attribute *iovense* in the name of the factory clearly implies that it originated during the lifetime of Diocletian, who proclaimed himself the son of Jupiter.

Relying on the most recent re-interpretation of historical sources by Joško Belamarić and on recent archaeological research, based on the analysis of the architectural design and of the finished building, one comes to an entirely new interpretation of the building which had already in the construction process experienced a series of modifications of the purpose and of the design. Originally planned as an imperial textile workshop, workshop, whose profit could defray the cost of sustaining the retired emperor, his family, royal retinue, servants and security, the building was partially adapted for dwelling, receiving the exterior of a fortified imperial villa.

The changes of design that were carried out during construction, as well as the early arrival of the Emperor, are used as explanation for a number of inconsistencies, errors and incompleteness that are found even on the most representative buildings in the Palace. Understanding of the project and its modifications is facilitated by the proportional analysis, as well as by the comparison with Romuliana, the palace of Diocletian's stepson and heir Galerius in Gamzigrad, which shows a series of similarities with Split edifice, both in architecture and in purpose.

Understanding water management as the basis of textile production and dyeing is essential for the interpretation of the architecture of Diocletian's palace. The necessity of securing large amounts of water conditioned the placing of the building at the lowest point.

The height of the Palace walls was determined by the water level in the aqueduct or in the tank (*castellum aquae*) at its end, whose location is assumed to be on the slope of a nearby hill. From the reservoir water was distributed by pipes to the northern part of the Palace with textile workshops. In the first phase of construction a network of underground channels of considerable size for waste water disposal was built in this area.

The appearance of perimeter walls of the Palace as fortification is misleading. The lower, thick part of the wall served as enclosure of the manufacturing plant, while the upper, slender and perforated structure had the look and function of the aqueduct. In the turbulent times after the interruption of the water supply through the aqueduct was interrupted, production of fabrics was reduced or completely abandoned. Then the danger from external enemies became real, so that the outer walls with towers became a true fortification: the arcades were walled up, and defense was organized behind a new parapet, lifted above the final cornice. In this way, the Palace became a fortress in the true sense of the word, and finally got the purpose which in the beginning was only symbolic.

Obviously, Diocletian's Palace is neither subject to unambiguous definition, nor it can easily fit into a typology of late antique architecture. The key to the reinterpretation of the Palace architecture lies in the original purpose and in the changes of the design during construction. It enables a full understanding of, until now only occasionally observed and unexplained, inconsistencies and errors of this very complex building, and a revaluation of this eclectic, quite atypical and original monument of the late antique architecture.